MARULIĆEVI LATINSKI PARATEKSTOVI

G o r a n a S t e p a n i ć

UDK: 81'42:821.163.42.09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Gorana Stepanić
Filozofski fakultet
Z a g r e b

Paratekst je svaki tekst koji, bilo u tiskanom izdanju, bilo u rukopisu, okružuje glavni tekst ili je umetnut između dijelova glavnog teksta. Paratekstovi su pomoćni tekstovi (kao naslov, motto, ili predgovor), uglavnom znatno kraći od glavnoga teksta, koji ga prate i okružuju, uvode ga, uokviruju i predstavljaju, komentiraju ga te osiguravaju i usmjeravaju njegovu recepciju.[1] Za nas je paratekst ono što matični tekst čini knjigom, ono po čemu se djelo predstavlja svojim čitateljima. Budući da se najčešće radi o tekstovima koji su smješteni na rubnim dijelovima izdanja, paratekstovi su prag, neodređena zona između glavnoga teksta i vanjskoga svijeta, stoga se na njih često referira kao na »liminarne tekstove«, tekstove s praga.[2]

U paratekstove se ubrajaju ove vrste tekstova: naslov djela; podatak o izdavaču, tiskari, godini i mjestu izdanja; posveta djela; kazalo; autorski uvod; tekuće glave; glose; podnaslovi; kratak sadržaj pojednih poglavlja ili knjiga; razne vrste epiloga; završne molitve i odjavne formule; razni manji pjesnički tekstovi – epigrami i ostali samostalni stihovani sastavci; izdavačeve preporuke čitatelju, predgovor i pogovor; *impressum*; *errata corrige*.

Paratekstovi mogu biti smješteni prije samoga teksta (npr. predgovori, posvete), nakon teksta (pogovor, odjavna formula), ali mogu biti i umetnuti u sam tekst. Primjer su »parateksta iz sredine« *argumenta* prije svakog pjevanja

---

[1] Barbara H o v e r c r o f t, »Genette, Gérard«, *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches, Scholars, Terms*. Toronto – Buffalo – London 1993, str. 333-335.

[2] Usp. Gérard G e n e t t e, *Seuils*, Paris 1987, str. 7-8.

Davidijade, dok je nešto drastičnije *Pismo mladoga Marka Marulića Jurju Šižgoriću*, koje je u inkunabulskom izdanju *Tri knjige elegija i pjesama* šibenskoga humanista iz 1477. umetnuto usred Šižgorićevih tekstova.[3]

Pod pojmom »Marulićevih latinskih paratekstova« ovom ćemo prilikom podrazumijevati žanrovski raznorodne latinske tekstove, pjesničke i prozne, koji su – u načelu – tiskani unutar izdanja Marulićevih latinskih djela, na rubnoj zoni publikacije. »U načelu«, jer neki od tekstova koji će se ovdje spominjati zapravo i nisu tiskani uz pripadajuće latinske tekstove, no svojim su sadržajem ili retorikom prirodni, »neostvareni« paratekstovi.[4] Premda naslov ovoga rada sugerira da će u obzir doći samo Marulićevi tekstovi s rubnih zona publikacija, mjestimice ćemo referirati i na tekstove ostalih autora, odnosno osoba uključenih u proizvodnju različitih izdanja Marulićevih tekstova. I obratno, za potrebe analize topike epistolarnih paratekstova uzet ćemo u obzir i Marulićeve tekstove tiskane unutar izdanja tuđih djela.[5]

Autorov je utjecaj na većinu paratekstova ograničen: jednom kad preda djelo izdavaču, drugi su odgovorni za konačno uređenje i opremu publikacije. To naročito vrijedi za onodobne prostorno udaljene izdavače, kao što su Marulićevi venecijanski izdavači, da i ne govorimo, primjerice, o sjevernoeuropskim izdavačima koji su Marulićeva djela tiskali postumno. Repertoar paratekstova koji će se tiskati uz glavni tekst stoga je promjenljiv; budući da paratekstovi služe prije svega čitatelju, odnosno podupiru recepciju djela, priređivači ih mijenjaju prema svojoj procjeni recepcijskog »tržišta«.

Promjene u paratekstovnom repertoaru mogu ići u nekoliko smjerova: isti se paratekstovi mogu premještati unutar raznih izdanja istoga djela; mogu, dakako, ostati uz matični tekst i zajedno s njime se seliti iz izdanja u izdanje; mogu nestati; ponekad se osamostaljuju i tiskaju u zasebnim edicijama; isti se paratekst može pojaviti u vezi s dvama potpuno različitim tekstovima; moguće je da se uz pojedini tekst pojavljuju novi paratekstovi.

Primjer parateksta koji se »premještao« unutar izdanja istoga djela jest izdavačeva preporuka djela čitatelju *Evanđelistara* (*Franciscus Iulianius Venetus lectori felicitatem*). U venecijanskom izdanju iz 1516. ona dolazi pri kraju izdanja, dok se u bazelskom izdanju, samo tri godine poslije, premješta na sam početak. Još je bolji primjer dijaloške *Pjesme o nauku gospodina našeg Isusa Krista*, prvi put tiskane kao dodatak prvom izdanju *Institucije* (Venecija, 1506). Dok se tiskala u sklopu *Institucije*, u nekim je izdanjima s kraja knjige »prešla« na početak, kao što je to slučaj s antwerpenskim izdanjem iz 1577.

---

[3] M. Marulus adolescens dalmata<ad Georgium Sisgoreum poetam >, f. 4v-5 u: *Georgii Sisgorei Sibenicensis Dalmatae Elegiarum et carminum libri III*, Venetiis, 1477.

[4] Tako, primjerice, sudeći po njegovu sadržaju i retorici, funkcionira Marulićevo pismo Jakovu Grassolariju datirano 4. travnja 1507. u odnosu na tada još neizdani tekst *Života sv. Jeronima*. V. Miloš M i l o š e v i ć, »Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića«, *Colloquia Maruliana I*, Split 1992, str. 5-53.

[5] V. primjer pisma Jurju Šižgoriću; usp. bilj. 3.

Ista je pjesma ujedno i primjer osamostaljivanja parateksta u odnosu na matični tekst: *Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in Cruce* redovito je tiskana kao dodatak *Instituciji* sve do erfurtskog izdanja 1514, kad se emancipirala i postala samostalan tekst u samostalnoj publikaciji.

Paratekstovi ponekad ispadaju iz narednih edicija. Tako, primjerice, bazelsko izdanje *Evanđelistara* iz 1519. ne sadrži Marulićevu epistolarnu posvetu djela Franji Lučaninu. Istodobno se u istom izdanju još uvijek nalaze ostali paratekstovi autora Francesca Giulianija. Iz današnje se perspektive nameće pitanje: kako to da je izdavaču (Adam Petri) autorov paratekst bio manje važan od Giulianijeva?[6]

Na ovakvo razmišljanje navodi nas, dakako, ustaljen način na koji se danas pristupa paratekstovima u starijim izdanjima: primjećuje se, naime, kako novija izdanja Marulićevih latinskih tekstova (izdanja Književnog kruga, primjerice) odbacuju »sitne« paratekstove kao irelevantne za suvremenu publiku (i laičku i znanstvenu): u suvremenim izdanjima nećemo naći izdavačeve epigrame u pohvalu autoru ili pismo izdavača čitatelju. No, za razliku od starijih izdanja, koja su uglavnom bila sklonija većem broju raznorodnih paratekstova, ponekad i različitih autora,[7] u novijim izdanjima samo se dva tipa paratekstova redovito zadržavaju, ako potječu iz autorova pera: poslanica-posveta i predgovor.

Razlog tomu valja tražiti u odnosu prema autorstvu, koji se od 16. stoljeća do danas uvelike promijenio. Naime, od romantizma nadalje naglašava se individualno autorstvo i jedinstvenost djela (pa se tako i inzistira na jedinstvenu naslovu koji će identificirati točno određeno djelo određenog autora). U starijim je razdobljima, naprotiv, autorova osoba bila razmjerno nevažna, a znanje koje se posredovalo u knjigama bilo je opće, pripadalo je svima, to više ako se radilo o znanju božanskoga podrijetla (biblijskom), kao što je slučaj u Marulića.

Paratekstovi koji se tiskaju na počecima suvremenih izdanja Marulićevih djela slijede načelo autorstva: to su tekstovi za koje znamo da su Marulićevi, i tiskaju se upravo zato što pripadaju tome autoru. Posvete i predgovori obavezno se uključuju jer su autorski.[8] Načelo autorstva starijim izdavačima, kao, primjerice, bazelskom izdavaču Adamu Petriju, nije, čini se, bilo važno kad su iz svojih izdanja izbacivali autorove posvete.

Novija izdanja, s druge strane, donose i nove paratekstove; namjesto starih, koji za čitatelja više nemaju nikakve informativne vrijednosti, izdavači unose nove

---

[6] Osim poslanice-posvete Franji Lučaninu, u istom izdanju nedostaju i pjesma *Ad Virginem Beatam* i njezin paratekst - poslanice Jeronima Kalva Maruliću.

[7] Usp. repertoar paratekstova prvog izdanja *Evanđelistara*: naslov; epistolarna posveta Franji Lučaninu; kazalo; (tekst *Evanđelistara*); Marulićevo pismo J. Papaliću; *Ad virginem beatam*; pismo Jerolima Kalva Maruliću; enkomijastički epigram Francesca Giulianija Maruliću; epigram F. Giulianija Franji Lučaninu; posveta F. Giulianija čitatelju; *impressum*, izdavačka prava; *errata corrige*.

[8] Premda je Milan Pavelić u izdanju svojega prijevoda *Pedeset priča* (1924) izostavio posvetu. Usp. M. M a r u l i ć, *Latinska manja djela I*, Književni krug, Split, 1992, str. 286 (B. G l a v i č i ć, *Iz predgovora prvom izdanju*).

tekstove (uvode, interpretacije, studije, kazala) koji će suvremenom recipijentu omogućiti snalaženje u tekstu; jer paratekstovi, ponovimo, ponajviše služe tome da omoguće bolju komunikaciju teksta sa suvremenom publikom.

Moguće je i da se u nekom izdanju glavnome tekstu pridoda tekst nekog drugog autora, koji se nakon toga po inerciji »vuče« za matičnim tekstom kroz nekoliko narednih izdanja. Kasnija izdanja *Evanđelistara*, kao npr. kölnsko iz 1529. »radi gotovo iste teme« (»propter idem fere argumentum«), kako stoji na naslovnici, uključuje Meginhardov vjerski tekst koji je postao sastavnim dijelom nekoliko sljedećih sjevernoeuropskih izdanja.[9]

Budući da su paratekstovi uglavnom visokostandardizirani tekstovi i da se od njih ne očekuje originalnost, događa se i da se isti paratekst »reciklira« i rabi u različitim prilikama. Tako, primjerice, isti epigram nalazimo i prije latinskog teksta *Života svetog Jeronima*, i nakon teksta *Poslanice papi Hadrijanu VI*. Tekst epigrama samo je neznatno izmijenjen, tek utoliko što se promijenilo ime i naslov adresata.[10]

Naslovi

Promjena paratekstovnog repertoara možda je najočitija kad je riječ o naslovu. Česte promjene naslova *Institucije* zasigurno su marketinški potez izdavača: od originalna naslova (*Marcus Marulus Spalatensis De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, Venecija 1506) naslov se nekoliko puta promijenio. Naredni naslovi ponekad sadržavaju korisne informacije, npr. o izvorima Marulićevih egzempla (*M. Maruli opus de religiose vivendi institutione per exempla ex veteri novoque testamento collecta: ex auctoribus quoque Divo Hieronymo presbytero beato Gregorio Pont. Max. Eusebio Cesariense episcopo Ioanne Cassiano heremita; nonnullisque aliis qui vitas conscripsere sanctorum*, Köln 1531); u nekim naslovima ističu se prednosti dotičnoga izdanja (*Marci Maruli Spalatensis Bene vivendi instituta typo Sanctorum salutariumque doctrinarum congesta, littera iam pridem recentiore calcographata, & lima correctionis ferventiori castigata. Calce tamen huius omnium dictorum sententiarum, sententiae alphabetico ordine registraliter epilogatae*, Basel, 1513).

---

[9] Meginhardov se tekst prvi put pojavljuje u samo jednom od četiri kölnska izdanja iz 1529; zatim se prenosi kroz još nekoliko izdanja raznih izdavača: Köln 1532 (dvaput), Köln 1541, Pariz 1545, Köln 1556 i Antwerpen 1601. Meginhardov se tekst nalazi u ovom posljednjem izdanju bez obzira na to što se radi o Marulićevim *Opera omnia*. Usp. Branko J o z i ć – Bratislav L u č i n, *Bibliografija Marka Marulića. Prvi dio: tiskana djela (1477-1997)*, Književni krug Split – Marulianum, Split 1998.

[10] *Pro sanctissimo patre Leone decimo Pont. Max. M. Maruli oratio*, u: *Vita diui Hieronymi pręsbiteri a Marco Marulo ędita*, Colloquia Maruliana III, Split, 1994, str. 25-58.; *Pro Adriano VI Pont. Max. M. Maruli Ad Christum Oratio*, u: *Epistola domini Marci Marvli Spalatensis ad Adrianvm VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus…*, Rim 1522.

Naslov se može promijeniti neznatno (*M. Maruli Spalatensis De vita religiose per exempla instituenda libri sex*, Basel 1555) ili pak drastično: sjevernoeuropska izdanja mahom se naslovljavaju s *Dictorum factorumque memorabilium libri sex* (npr. izdanje Antwerpen, 1577); no, kako bi se zadržala veza s originalnim naslovom, zadržavaju njegovu prvu verziju u drugom dijelu naslova: *Dictorum factorumque memorabilium Sive De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae Sanctorum utriusque Testament, collecti atque in ordinem digesti* (...). Djelo koje mi danas znamo pod jednim, radikalno skraćenim naslovom (koji nam, za razliku od starijih verzija naslova ništa ne govori o sadržaju teksta), prodavalo se s različitim naslovima, dakle i s različitim konotacijama: hoće li kupac knjige dobiti recept za blažen život (što sugerira naslov *De institutione bene beateque vivendi*...), ili pak kupuje leksikon mudrih izreka i pamćenja vrijednih djela (što sugerira naslov *Dictorum factorumque memorabilium*...)? Kako se mijenja publika, mijenjaju se i izdanja; paratekstove, pa i naslov, treba osvježiti i prilagoditi. Odlika je starijih naslova da žanrovski barem približno identificiraju djelo i tako kupcu nude bolju informaciju o onome što im izdanje može pružiti.[11]

U načelu, važniji i opsežniji tekstovi imaju i veći broj paratekstova. Dva Marulićeva najopsežnija i najizdavanija djela, *Institucija* i *Evanđelistar*, već u prvim izdanjima bila su ujedno i najbolje opremljene publikacije. Iz tablice u prilogu vidimo kako sadržavaju velik broj raznovrsnih paratekstova. Po opremljenosti popratnim tekstovima prednjači venecijansko izdanje *Evanđelistara* iz 1516: osim posvete, predgovora, pogovora, kazala, popratnih epigrama i izdavačevih tekstova čitatelju, opremljeno je i tekućim glavama, glosama i razmjerno opsežnim *errata corrige*. Takva oprema svjedoči, dakako, o važnosti djela, no i o brižnosti izdavača koji se potrudio da prvo izdanje *Evanđelistara* bude orijentirano na čitatelja, kako bi se on u izdanju što lakše mogao snaći. U takvim izdanjima i pjesnički paratekstovi, koji prate sadržaj glavnoga teksta, imaju vlastiti paratekst. Najzanimljiviji je pjesnički paratekst iz spomenutoga izdanja, dakako, prijevod završne pjesme iz Petrarkina *Kanconijera*, *Ad Virginem Beatam*, pjesma koja i sama ima svoj paratekst, autorovu poslanicu Jerolimu Papaliću.

Epistolarne posvete

Paratekstovi koji najbolje odolijevaju vremenu, bez obzira na mjestimične iznimne slučajeve na koje smo već upozorili, jesu epistolarne posvete. Gdje je god to moguće, one su se zadržale i u recentnim izdanjima, zahvaljujući činjenici da potječu iz autorova pera. I premda su epistolarne posvete u vrlo visokoj mjeri konvencionalan žanr koji se u rimskoj književnosti ustalio već u književnosti ranoga

[11] V. G e n e t t e, n. dj., str. 88 i d.

Carstva,[12] one mogu poslužiti i kao vrijedan izvor informacija o autoru i okolnostima izdavanja pojedinog djela.

U posvetama se može saznati s kim se autor družio, s kim je kontaktirao, kako je promišljao sadržaj i svrhu svojega djela, što je mislio o vlastitu radu – sve što je svakom proučavatelju starije književnosti izuzetno važno.

Epistolarna je posveta »otvoreno pismo«, uvodni tekst s formalnim osobinama pisma (pozdravna fraza na početku i *vale* na kraju); njegov je adresat individualna osoba (mecena, prijatelj, izdavač), a sadržaj mu je dostupan javnosti. Tekst epistolarne posvete visoko je formaliziran: neki od najčešćih elemenata jesu: uzrok pisanja djela (otkud poticaj), kratak sadržaj djela, opravdanje izbora teme, procjena korisnosti djela (hoće li i kome biti od koristi), isticanje uzora (odnosno autora koji su pisali o sličnim stvarima), odbacivanje antičke filozofije i isticanje prednosti kršćanske.

Nerijetko se iz posvete može iščitati i autorov odnos prema naslovljeniku. Neke su Marulićeve posvete, naime, pisane u prijateljskoj maniri i ukazuju na to da postoji privatan odnos između autora i adresata. Takve su, na primjer, poslanice Tomi Nigeru (ispred *Dijaloga o Herkulu* i *Pedeset priča*) i poslanica Jerolimu Papaliću, tiskana ispred teksta *Ad Virginem Beatam* u izdanju *Evanđelistara* iz 1516. Intimnijeg je tona i poslanica Jurju Šižgoriću, s kojim Marulić nema privatan odnos, ali je svjestan da mu je adresat generacijski srodna osoba.[13]

Sasvim je drugačiji primjer poslanica kardinalu Dominiku Grimaniju, uvrštena ispred teksta *Davidijade*. Marulić se nalazi u statusno inferiornom položaju u odnosu na kardinala, što uvelike određuje retoriku poslanice. Uz obavezno isticanje kardinalovih moralnih i intelektualnih vrlina i uz inzistiranje na vlastitoj neznatnosti, poslanica Grimaniju, nakićena brojnim općim mjestima, izrijekom imenuje i uzrok nastanka *Davidijade*. Spjev je, kako stoji u poslanici, nastao jer Marulić »nije mogao ničim drugim prikladnije ni zgodnije dokazati svoju silnu odanost i naklonost« prema kardinalu, nego da napiše »kakvo« književno djelo i posveti mu ga.[14]

---

[12] Usp. Tore J a n s o n, *Latin Prose Prefaces. Studies in Literary Conventions*. Stockholm – Göteborg – Uppsala 1964, str. 106.

[13] U epistolarnim posvetama upućenim bliskim ili statusno jednakim osobama Marulić, slijedeći obnovljena načela antičke pozdravne fraze, na prvo mjesto stavlja vlastito ime, na drugo adresatovo. Usp.: *Marcus Marulus Dominico Papali salutem*, posveta *Regum Croatiae et Dalmatiae gesta*. Ovakav oblik pozdravne fraze preporučuje se u humanističkim epistolografskim priručnicima (npr. E r a z m o v *Opus de conscribendis epistolis*, Basel 1522). Suprotan je slučaj u pismima upućenim statusno nadređenim osobama: ondje, u skladu sa srednjovjekovnim običajem iz *ars dictaminis*, umijeća sastavljanja službenih pisama, na prvo mjesto dolazi ime adresata i njegove titule, a tek potom ime pošiljatelja. Usp.: *Augustino Mulae, inter Venetos senatores primario viro, Marcus Marulus s. p. d.* Za razlike u naslovljavanju v. Judith R i c e H e n d e r s o n, »Erasmus on the Art of Letter-Writing«, *Renaissance Eloquence. Studies in the Theory and Practice of Renaissance Rhetoric*, Los Angeles – London 1983, str. 331-355.

[14] »…me tibi deditissimum esse tuique studiosissimum nulla alia re commodius aptiusque testari potui quam ut litterarii operis aliquid ederem tuoque nomini dedicarem.«, u: *Sanctissimo Cardinali… Dominico Grimano M. Marulus in Domino salutem.*

Navedeni verbalni izljev naklonosti moramo, dakako, uzeti s popriličnom rezervom. Izjava prema kojoj je naslovljenik posvete jedini uzrok, razlog i jedina ciljana publika djela, pripada, dakako, bogatom inventaru općih mjesta kakva se koriste u latinskim epistolarnim predgovorima i poslanicama još od prvoga stoljeća poslije Krista, a naročito od kasne antike. Ovdje nam nije namjera ukazati na sva opća mjesta koja se pojavljuju u Marulićevim latinskim poslanicama; istaknut ćemo samo ona koja se pojavljuju razmjerno učestalo.

- ljubav autora prema naslovljeniku, iako se osobno ne poznaju:

  Pismo Jurju Šižgoriću: »Ignotus ad te litteras scribo, quem, etsi nunquam uiderim, amaui tamen, antequam uiderim.«

  Pismo Jakovu Grasolariju (pismo VI): »... operi absoluendo, quod intermiseram, accingar, eoque libentius, quia ipse prouocas, qui me, cum nondum uideris, amas.«

- ljubav prema naslovljeniku ili naslovljenika prema autoru kao uzrok nastanka djela:

  Regum gesta, Posveta: »... magis tamen tuus erga me amor laborem hunc coegit me subire.«

  Davidijada, Posveta Grimaniju: »Has tamen omnes difficultates meus erga sanctitatem tuam amor peruicit.«

- zlobni kritičari, suvremenici koji će napadati djelo, kojih se autor međutim ne plaši jer vjeruje u dobrohotnost i zaštitu koju će mu pružiti naslovljenik. Pritom se naslovljenik prikazuje kao jedina publika do čijeg je odobravanja autoru stalo:

  Institucija, Posveta: »Nullos liuoris morsus, nullum sibilum uerebitur, si prius plausum meruerit tuum.«

  »Aut, si prorsus nihil usque adeo ex omni parte absolutum, ut malignorum hominum inuidiam uitare queat, ... satis mihi erit hęc, quę a me conscripta sunt, tibi tuique simillimis non displicuisse.«

  Pedeset priča, Posveta: »Istos igitur imitari hoc opusculo uolui, quod nunc ad Te mitto, Tuum exigens iudicium, ut, si probaueris, edere non formidem neque ullos inuidorum morsus perhorrescam. Si enim uel uni Tibi ... parabolę nostrę placuerint, satis me ab omni aliorum iniuria tutum putabo.«

  Davidijada, Posveta: »Quod opus si sanctitati tuae placuerit, facile criticorum ronchos inuidorumque subsannationes contemnemus, uel potius in illas incidere minime uerebimur...«

- Svoj književni rad autor ponekad prikazuje putem metafore, kao plovidbu, kao sjetvu, ili sadnju mladica. Posebna je vrsta metaforiziranja pjesničkoga posla personifikacija djela, kao npr. Herkula (iz poslanice Tomi Nigeru ispred

teksta *Dijaloga o Herkulu*): govori se o Herkulu, nekoć Jupiterovu sinu, koji se nedavno ponovo rodio (misli se: kao djelo).

Evanđelistar, Predgovor: »... reliquum est, ut Spiritu Sancto aspirante uela pandamus...«

Institucija, Posveta: »Per te publicum recipiat, per te in aliorum manus ire ne formidet, per te neque in circo consistere neque in medium prodire theatrum quicquam dubitet.«

Institucija, kraj: »...tibi...Deus, gratias ago, manipulos offerrens de plenioribus ecclesiastici agri spicis uarie consertos, ut, quos tuis auspiciis tuoque auxilio collegerim, tuo etiam nomini consecrentur. Tu da, ut horum semina in terra cordis nostri sata cęlestis gratię hymbre irrigentur et fructum faciant in tuis horreis recondendum!«

Evanđelistar, Predgovor: »Nostra tantum... in medium proferentur, nullo exotici coloris fuco linita, sed sola sui puritate contenta.«

Dijalog o Herkulu, *Posveta*: »Cuius (=Erasmi) uenustas admodum conscriptiones cum abs te nuper acceperim, ne omnino ingratus uidear, Herculem, Ioue quondam natum, sed iterum proxima foetura apud nos ęditum, ad te destinauimus. Quid frontem contrahis? Quid timidus pallescis? Non est, mihi crede, quod timeas. Olim ille multorum uictor fuit, nunc a nostris uictus est.« (Usp. personifikaciju naslova u posveti *Judite*: »Eto k vam gre Judita gospoja mâ visoko počtovana, more biti ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu, ne da vas kako i njega tim prihini, da prija pokripi u uzdržan'ju svete čistoće...«)

- Autor često spominje vlastitu skromnost i poniznost u odnosu na naslovljenika i vlastito skromno podrijetlo (u posveti *Pedeset priča* čak se identificira s prostim pukom!)

  Pismo Jakovu Grasolariju (pismo VI): »Ac ne nostra commendare uidear, non de dicendi uenustate loquor (nam et ipse rusticus sum), sed de historia.«

  Pedeset priča, Posveta: »Cum ergo rudi plebeculę, id est mei similibus, in his loquar...«

  Poslanica papi Hadrijanu VI, Posveta: »...conscientia autem paruitatis meę a scribendo animum retrahebat. Temerarium quippe uidebatur ut ego qui neque dicendi ui neque authoritate ualeo supremae dignitatis uiro quicquam persuadere ausim...«

- Zasluge za uspjeh djela pripisuju se Bogu, dok odgovornost za nedostatke autor preuzima na sebe.

  O Kristovoj poniznosti i slavi, *Posveta*: »... quicquid apte appositeque dictum uidebitur, non mihi hoc tribuas, sed ei, qui donauit. Quicquid enim in nobis boni est, a Deo est. Meum esse fatebor, siquid in disserendo erratum est, siquid in loquendo uel barbare positum uel inconcine inconsulteque prolatum.«

Poslanica papi Hadrijanu VI, Posveta: »Quod si res ista quam orditi sumus tam prospere quam optamus successerit, nihil scriptis meis tribuas uelim, sed ei soli gratias age qui ut nos seruaret et te inspirauit ut rogares et me adiuuit ut rogata perficerem.«

- Vlastito djelo autor često spominje u deminutivu, pokušavajući ga prikazati neznatnim, nazivajući ga »djelcem«:

  Institucija, Posveta: »Istas igitur nostras... qualescunque lucubrationes...« »munusculum hoc meum«

  Ad Virginem Beatam, poslanica Papaliću: »munusculum«, »in decantandis uersiculis istis«

  Pedeset priča, Posveta: »Istos igitur imitari hoc opusculo uolui«, »nostra lucubratiuncula«

  Davidijada, Posveta: »... quo tibi ... delectabilius munusculum offerre possem«, »opuscula«

- Najzastupljeniji je topos vlastite spisateljske nesposobnosti. Autor ističe ništavnost vlastita spisateljskog dara, versifikacijsku nesposobnost, prost i neuglađen izraz; tvrdi da se poduhvatio nečega što nadilazi njegovu snagu i sposobnost:

  Poslanica Jerolimu Papaliću (*Ad Virginem Beatam*): »Licet enim partim ingenii eruditionisque meę paruitas, partim ipsa uertendi difficultas ab eo (=uertendo) me dehortaretur.« »Accipe igitur a me munusculum quod promiseram... est si cythara tua qua posses contendere minus fortasse dignum...« » minime quidem ad meorum humilitatem ineptitudinemque uerborum respiciens...«

  Pismo Šižgoriću: »... Et si in hoc nimis forte temerarius ferar, quod te, disertissimum iuuenem, mea exili oratione alloqui ausim, conciliandi tui defendar cupiditate.«

  Evanđelistar, *Posveta*: »...illa alia, quę mihi inuito, ut dixi, necdum satis emendata de manibus exciderunt.« (usp. Cic. *De or*. I, 5, 4: »... quae pueris aut adulescentulis nobis ex commentariolis nostris incohata ac rudia exciderunt.«)

  Evanđelistar VII, 33 (*In fine operis peroratio*): »Quare omnes equidem, qui ista legent, rogatos uolo, ne forte incompti impolitique sermonis mei asperitate offendantur; ad ipsas duntaxat diuinę scripturę autoritates atque sensus animum adplicent...«

  Pismo Jakovu Grasolariju (pismo VI): »Itaque in scribendo copiam mihi defuisse noueris, non uoluntatem.«

  Davidijada, Posveta: »Aggressus sum itaque rem plane uiribus meis imparem, sed non a uirtutibus tuis alienam...«

  Davidijada, Posveta: »Ad haec non me fugiebat eam esse litteratorum naturam, ut quanuis ipsi in omni liberali doctrina politissimi

excultissimique sint, minus etiam eruditorum opuscula interdum non inuiti legant.

Starozavjetne ličnosti, Zaglavak: »Tum, siquid in eloquendo peccatum est, ut mihi ignoscas, oro habita fragilitatis imperitiaeque ratione. Quanuis enim facultas mihi defuerit ad rem purius exactiusque explicandam, non me tandem deseruit uoluntas ad seruiendum tibi ...«

O poniznosti i slavi Kristovoj, Posveta: »Meum esse fatebor, siquid in disserendo erratum est, siquid in loquendo uel barbare positum uel inconcine inconsulteque prolatum.«

Poslanica papi Hadrijanu VI, Posveta: »... ego qui neque dicendi ui ualeo...«

- Jedina kvaliteta koju si autor priznaje jest marljivost. Ovaj se topos u Marulića pojavljuje dvaput, doduše u skromnom opsegu: na dva mjesta vlastita djela Marulić naziva *lucubratio*, noćno djelo, plod bdijenja i rada uz svijeću.[15]

Ovim se popisom općih mjesta koje nalazimo u Marulićevim epistolarnim posvetama cijeli repertoar dakako ne iscrpljuje.

Topika Marulićevih latinskih poslanica pokazuje, s jedne strane, popriličnu sistematičnost. Posveta, paratekst velike pragmatične vrijednosti, piše se po ustaljenim obrascima. To pak samo potvrđuje ono što je već otprije poznato, da je Marulić učeni nasljedovatelj duge tradicije latinskih proznih epistolarnih predgovora, odnosno posveta, tradicije kakva se uspostavila u kasnoj antici i koja je formirala opća mjesta kojima se Marulić služi. Neoriginalnost u ovom slučaju funkcionira kao prednost – kao, uostalom, u slučaju Marulićeva latinskog stihotvorstva – jer, uklopljivost u općeprihvaćen sustav pisanja garantira recepciju.

No upravo činjenica da su epistolarne posvete izrazito konvencionalan žanr morala bi nas činiti opreznima kad iz njih pokušavamo izvući podatke o autoru ili interpretirati njegov odnos prema adresatu. Valja imati na umu da su za humaniste pisma samo jedan od žanrova u kojima mogu prakticirati vlastita retorička umijeća. Humanistički autor u javnim, objavljivim pismima predstavlja *sliku* sebe, onakvoga kakvog želi da ga vide suvremeni i budući čitatelji.[16]

Posvete su specijalizirani paratekstovi kojima se pridobiva naklonost pokrovitelja i kojima se zahvaljuje naslovljeniku kao začetniku ideje o djelu. One, barem u idealnom slučaju, jamče recepciju djela kod njegova pokrovitelja. I šire: kao i svi paratekstovi, one jamče recepciju kod publike, koja ih prepoznaje kao znakove dobro opremljena izdanja ili kao smjernice žanra. Paratekstovi su nužni signali koji usmjeravaju čitanje, tekstovi koji predstavljaju performativni čin – oni iniciraju početak teksta i signaliziraju gdje mu je završetak.[17] Paratekstovi su

---

[15] Primjeri su navedeni kod toposa »djelce«.

[16] V. Judith Rice Henderson, »On Reading the Rhetoric of the Renaissance Letter«, *Renaissance-Rhetorik*, Berlin-New York 1993, str. 154 i d.

[17] O Austinovoj i Benvenisteovoj teoriji performativnih govornih činova v. Shoshana Felman, *Skandal tijela u govoru* (prev. G. Popović), Zagreb, 1993, str. 13-18.

oprema koja čitatelju ukazuje na »ozbiljnost« pojedinog izdanja i važnost teksta koje ono sadržava.

Za proučavatelja književnosti, s druge strane, naročito za proučavatelja starije književnosti, svaki je tekst, uz onaj matični, od neprocjenjive vrijednosti. Podaci o autoru, njegovoj poetici ili okolnostima nastanka djela, koji se mogu saznati ili rekonstruirati iz rubnih tekstova nekoga izdanja, najčešće se iz glavnoga teksta i ne mogu dobiti. Znanstvena publika prepoznaje paratekstove kao izvor vrijednih podataka, ali i kao dokument autorove svjesnosti o vlastitu tekstu, njegove povezanosti s drugim autorima, njegovih veza s izdavačkom mrežom. Poetika paratekstova, koja je redovito nadindividualna, pokazuje, nerijetko i češće od poetike matičnoga teksta, koliko se uspješno autor uklapa u tijekove suvremene književne produkcije.

Način na koji gledamo originalne paratekstove ranih izdanja Marulićevih tekstova s vremenom se mijenjao, obično nagore. I dok je posveta *Judite* u novije doba postala jednim od najčešće citiranih paratekstova iz riznice starije hrvatske književnosti, njezini latinski »kolege« još uvijek obitavaju u oku promatrača, bez većeg utjecaja na širu znanstvenu zajednicu, premda su važan izvor za proučavanje autorove poetike latinskih djela.

Prilog: paratekstovni repertoar prvih izdanja Marulićevih latinskih tekstova

	epistolarna posveta	predgovor	pogovor	kazalo	stihovani paratekst	ostali prozni paratekstovi
Institucija (1506)	Jerolimu Ćipiku	+	(?)	+	+[18]	+[19]
Evanđelistar (1516)	Franji Lučaninu	+	+	+	+[20]	+[21]
Ad Virginem Beatam	Jerolimu Papaliću	–	–	–	–	–
Život sv. Jeronima	(pismo J. Grasso-lariju, 4. 4. 1507)	(uvod, 2–2v)	–	–	+[22]	–
Pedeset priča	Tomi Nigeru	–	–	+ (1517)	–	+ (1517)[23]
Propovijed	–	(uvod?)	–	–	+[24]	–
Davidijada	Dominiku Grimaniju	–	–	–	–	+[25]
Starozavjetne ličnosti	–	(uvod)	+	–	+[26]	–
O poniznosti i slavi Kristovoj	Augustinu Muli	+	+	–	–	–
Dijalog o Herkulu	Tomi Nigeru	–	–	–	+[27]	–
Poslanica papi Hadrijanu VI.	Dominiku Bući	–	–	–	+[28]	–
Regum gesta	Dmini Papaliću	–	–	–	+[29]	–
In eos, qui beatum Hieronymum…	–	–	–	–	+[30]	–
In epigrammata priscorum comm.	Dmini Papaliću	–	–	–	–	+[31]

[18] *Carmen Hieronymi Marcelli archipresbiteri Traguriensis; Marci Maruli Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in Cruce; Lamp. Francisco Lucensi.*

[19] *Jacobus Grasolarius ad lectorem; Franciscus Lucensis de Consortibus ad lectorem.*

[20] *Ad Virginem Beatam; Franciscus Julianius Venetus Marco Marulo viro doctissimo optimo; Franciscus Julianius Venetus Francisco Lucensi, sacerdoti integerrimo.*

[21] *Marcus Marulus Hieronymo Papali Salutem; Hieronymus Calvus M. Marulo S.; Franciscus Julianus Venetus lectori felicitatem; Franciscus Lucensis ad lectorem.*

[22] *Pro sanctissimo patre Leone decimo Pont. Max. M. Maruli oratio; De laudibus Divi Hieronymi carmen.*

[23] *Franciscus Julianus Venetus lectori Salutem*; *Franciscus Lucensis lectori felicitatem.*

[24] *Ad lectorem.*

[25] *Tropologica Davidiadis expositio*; *Argumenta* librorum.

[26] *Bibliopola ad lectorem.*

[27] *Eiusdem de gestis Herculis; Eiusdem tetrasticon.*

[28] *Pro Adriano VI. Pont. Max. M. Maruli ad Christum oratio.*

[29] Elegija sv. Jeronimu. Ovaj i sljedeći tekst iz izd. I. L u č i ć, *De regno Croatiae et Dalmatiae libri VI*, Amsterdam, 1666.

[30] Odjavna formula.

[31] *Peroratio* (Dmini Papaliću); prema: Milivoj Š r e p e l, *O Maruliću*, Zagreb, 1901, str. 26-36.

Gorana Stepanić

MARULIĆ'S LATIN PARATEXTS

Paratexts, or liminal texts, are auxiliary texts that go with and surround the main text, lead into it, frame it and introduce it, comment on it and provide for and direct its reception. The following kinds of texts are counted as paratexts: the title of the work; data about the publisher and printer, year and place of publication; the dedication, the index, the author's introduction; the running heads; the glosses; sub-titles; the brief contents of each chapter of book; various kinds of epilogue; final prayers and valedictory formulae; various small poetic texts, epigrams and other independent verse forms; the publisher's recommendation to the reader, the preface and afterword; the publication data; the errata. Paratexts can be situated before, within and after the main text.

The concept "Marulić's Latin paratexts" includes the generically heterogeneous Latin texts, prose and poetic, printed in the editions of Marulić's Latin works. It includes texts of the author himself, printed inside his own editions or in other people's works (for example the *Letter of the Young Marko Marulić to Juraj Šižgorić*), as well as texts of other authors that entered into the production of the various editions of Marulić's texts.

The repertoire of paratexts to be printed with the main text is changeable. Since the paratexts are there for the use of the reader, or to bolster the reception of the work, editors change them according to their judgement of the nature of the reception market. The same paratexts can be shifted around in various editions of the same work; they can stay alongside parent text and move with it from edition to edition; they can vanish; sometimes they achieve independence and are printed in separate editions. The same paratext can appear in connection with two very different texts; it is possible that alongside a given text new paratexts will appear. In the editions of Marulić's works it is possible to identify each one of such changes.

Change in the paratext repertoire is perhaps most evident to do with the title. A work that we today know by the radically abbreviated title *De institutione* was sold under various different titles, with very different connotations, then, as a book of recipes for a blessed life (*De institutione bene beateque vivendi*) or as a collection of wise saws and memorable works (*Dictorum factorumque memorabilium*). In time the audience changes, and with it the editions; the paratexts, hence the titles, need adapting. It was the characteristic of the old titles to more or less identify the genre of the work and thus provide the purchasers better information about what the book could give them.

In principle, the more important and bigger texts have a larger number of paratexts, which is visible in the table given in the appendix to the paper. According to its being furnished with accompanying texts, the Venetian edition of the *Evangelistary* of 1516 is in the lead; its opulent presentation shows, of course,

the importance of the work, and also the care of the publisher, who took care that the first edition of the *Evangelistary* should be reader-oriented.

The paratexts that have stood the test of time best are the epistolary dedications, a highly conventional genre that was established in Roman literature as soon as the early Empire. The epistolary dedication is an open letter, an introductory letter with the formal features of the letter; its addressee is an actual individual, but the contents are available to everyone. The text of the epistolary dedication is highly formalised; some of the most frequent contents are: the cause of the writing of the letter, a short inventory of the contents, justification of the selection of the topic, an evaluation of the benefits of the work, a statement of the writer's models, a rejection of antique models and a stress on the advantages of Christianity. The author's attitude towards the addressee can also be deduced from the dedication, as well as important information about the author and the circumstances of the creation of his works and the editions of them.

Marulić's epistolary dedications include a rich inventory of commonplaces of the kind used in Latin epistolary forewords and epistles since late antiquity. The most frequent of these commonplaces are: love of the author for the addressee, the threats of malicious critics, from whom the author will be protected by the addressee; the metaphorical presentation of the work of literature; mention of the author's modesty and perseverance in his modest origins, ascription of his virtues to God, and the shortcomings to himself, references to the work in the diminutive, stress upon his own failings as writer. The topics of Marulić's Latin epistles manifest a fair degree of system, which shows that Marulić was a learned heir of a long tradition of Latin prose epistolary dedications, the tradition that created the commonplaces that the author made use of.

Scholarship has identified the paratexts as a source of valuable information, as well as a document of the author's awareness of his own texts, his links with other authors, and his connections with the publication network. The poetics of the paratexts, which is usually supraindividual, shows, sometimes more frequently than the poetics of the main text, how successfully the author fitted into the currents of contemporary literary production.